

مجموعه اندیشه‌مندان
ایران و اسلام

خورشید بغداد

(مروری بر زندگی و آثار سید مرتضی)

تألیف

منصور پهلوان

زمستان ۱۳۹۰

مجموعه اندیشه‌مندان ایران و اسلام

(۴۰)

همشهری

پهلوان، منصور. ۱۳۳۲ - .

خورشید بغداد (مروری بر زندگی و آثار سید مرتضی) / تألیف

منصور پهلوان - مدیر مجموعه علیرضا مختارپور قهرودی، تهران:

همشهری، ۱۳۹۰.

۱۲۲ ص. (اندیشه‌مندان ایران و اسلام: ۴۰)

ISBN: 978-964-241-091-4

فهرست‌نویسی بر اساس اطلاعات فیبا

۱. علم‌الهدی، علی بن حسین، ۳۵۵ - ۴۳۶ ق. ۲. مجتهدان و علما -

سرگزشتنامه

۱۳۸۸ پ ۹۸۵/۳: ۵۵/۵۵ BIP

۲۹۸/۹۹۸

۱۸۶۶۷۵۹

کتابخانه ملی ایران

خورشید بغداد

(مروری بر زندگی و آثار سید مرتضی)

نویسنده: دکتر منصور پهلوان

(استاد دانشگاه تهران)

مدیر مجموعه: علیرضا مختارپور قهرودی

ناشر: همشهری

خطا: فریبرز قریانی - گرافیک: آرزو یزدانی

شمارگان: ۲۰۰۰

چاپ اول: زمستان ۱۳۹۰

لیتوگرافی و چاپ: همشهری

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۲۴۱-۰۹۱۰

بها: ۲۵۰۰۰ ریال

نشانی: تهران، خیابان آفریتا، بلوار گلشهر، ساختمان آی تک، طبقه هفتم - تلفن ۲۳۰۲۳۵۱۰

سخن ناشر

یکی از مشخصه‌های هر فرهنگ و تمدن بشری در طول تاریخ حضور اندیشه‌مندان، هنرمندان و به‌طور کلی فرهنگ‌سازانی است که در برپایی، قوام و تداوم آن فرهنگ در محدوده سرزمینی خود و همچنین در گستره جهانی نقش داشته‌اند.

از بزرگترین نعمت‌های الهی به مردم ایران تعداد بسیار زیاد و قابل توجهی از متفکران، هنرمندان و فرهنگ‌سازانی است که در طول تاریخ و بخصوص پس از رواج دین مبین اسلام و تعالیم آن - که متوق علم‌آموزی و ترویج فرهنگ تعلیم و تعلم و تکیه بر معرفت نسبت به طبیعت، جامعه، تاریخ و دیگر حوزه‌های معرفتی می‌باشد - در این سرزمین ظهور کرده‌اند. امروزه در کمتر رشته‌ای از علوم و معارف بشری است که در سلسله بنیادگذاران و شخصیت‌های مهم آن یک یا چند تن از ایرانیان و مسلمانان در آن دیده نشود.

آشنایی با این بنیان‌گذاران ایرانی - اسلامی فرهنگ و تمدن بشری نه

فقط از جنبه شناخت تاریخ و افکار و آثار این بزرگان بلکه برای ساختن پایگاهی که با تکیه بر آن و با توجه به دانشهای روز بتوان به قله‌های جدید معارف بشری صعود کرد امری ضروری است.

اهتمام به نهضت نرم‌افزاری که اینک از مهمترین وظایف همه علما و متفکران و دانش‌پژوهان این مرز و بوم است آشنایی نسل جوان و دانش‌دوست را با فرهنگ‌سازان و اندیشه‌مندان این سرزمین بعنوان یک ضرورت مهم مورد توجه قرار داده است.

انتشارات همشهری در پیگیری این هدف ارزشمند با استمداد از جمعی از بهترین نویسندگان و محققان کشور اقدام به انتشار مجموعه «اندیشه‌مندان ایران و اسلام» می‌نماید. باشد که این مجموعه نوری بر مسیر فرهنگی مردم علم‌جوی این کشور بیفکند. ان شاء الله

و من الله التوفیق

فهرست مطالب

۱۱	پیشگفتار
۱۳	مقدمه
۱۵	۱. نسب والا
۱۷	۲. مجتد اسلام
۱۹	۳. لقب علم الهدی
۲۰	۴. نقیب الاشراف
۲۶	۵. دوران حیات سید
۲۸	۶. دانشمند خردگرا
۲۸	۱. فقه
۳۰	۲. عقاید
۳۱	۳. قرآن و حدیث
۳۳	۴. مخالفت با خرافات
۳۶	۷. جامعیت سید
۳۶	۱. ادبیات
۳۷	۲. کلام

۳۷	- الشافی
۳۹	- تنزیه الانبیاء والائمة
۴۰	۲. فقه
۴۰	- الانتصار
۴۱	- الناصريات
۴۲	- الولاية عن الحاکم
۴۳	۴. اصول فقه
۴۴	۵. تفسیر قرآن و حدیث
۴۵	۶ شعر
۴۵	- دیوان
۴۶	- الشهاب فی الشیب والشیاب
۴۷	- طیف الخیال
۴۸	۸ استادان سید
۵۱	۹ شاگردان سید
۵۴	۱۰ تألیفات
۵۷	۱۱ سید مرتضی و شیخ مفید
۵۹	۱۲ سید مرتضی و سید رضی
۶۳	۱۳ سید مرتضی و ابوالعلاء
۷۲	۱۴ سید مرتضی و ابواسحاق صابی
۷۶	۱۵ ثروت سید
۸۰	۱۶ کرامت سید
۸۲	۱۷ وفات سید
۸۴	۱۸ عالم ثمانینی

۸۴		کتابخانه
۸۵		تألیفات
۸۶		املاک و اموال
۸۸		طول عمر
۸۹		۱۹. الامالی
۹۱		تأویل آیه
۱۰۳		تأویل خبر
۱۰۹		مسألة
۱۱۰		نقد ادبی
۱۱۶		۲۰. متون رجالی
۱۱۶		مصادر شیعی
۱۱۸		مصادر اهل تسنن
۱۱۹		مقالات مستقل
۱۲۱		منابع و مأخذ

www.ketab.ir

پیشگفتار

اکنون که در آستانهٔ یک هزارمین سال درگذشت ابوالقاسم علی بن الحسین بن موسی، ملقب به علم الهدی، الشریف المرتضی، ذوالمجدین، ذوالریاستین و سید مرتضی هستیم، شایسته است در احوال و آثار این دانشمند بزرگ اسلامی دگر باره تأمل کنیم و از خود پرسیم که چگونه است که پس از گذشت هزار سال، همچنان نام او بر سر زبان‌هاست و آثار و تألیفات ارزشمند او در مدارس علمی و دانشگاه‌ها تدریس می‌شود و آراء و نظریات او همچون مشعلی فروزان، فرازوی دانش‌پژوهان می‌درخشد.

آیا از خود پرسیده‌ایم که در کدام آئین و ملت ده‌ها و صدها دانشمند هزار ساله وجود دارد؟ آیا نسل جوان ما نباید در تاریخ دانش و فرهنگ بنگرد و به دانشمندان خود - که بشر به وجود آنها افتخار می‌کند - ببالد؟ آیا نویسندگان متعهد ما نباید برای درس‌آموزی فرزندان این مرز و بوم از

مفاخر فرهنگی و عقیدتی خویش، کتاب‌هایی را در شرح احوال و آثار آنان به نگارش درآوردند؟

سید مرتضی یکی از این دانشمندان است که در سیادت و نسب، علم و حکمت، فقه و کلام، ریاست و تدبیر و مکتب و کرامت، بی‌بدیل است. مسلماً مطالعه احوال این دانشمند بزرگ، درس‌های فراوانی برای نسل پژوهشگر و جویای معرفت ما به همراه خواهد داشت.

این رساله خردتپا می‌تواند گوشه‌ای از زندگانی این مرد بزرگ و آثار او را ترسیم کند. برای اطلاعات بیشتر باید به مطالعه ده‌ها جلد کتاب‌های باقیمانده از او - که فهرستی از آنها در این رساله آمده است - رجوع کرد. همچنین مطالعه مصادر رجال، یاد شده در پایان کتاب - که در آنها فصلی به احوال او اختصاص یافته است - برای محققان و پژوهشگران مفید خواهد بود. از خداوند بزرگ، توفیق همگان را در پیروی از راه عالمان ربّانی - که راه بینش و بصیرت و معرفت است - خواستارم.

مقدمه

ابوالقاسم، علی بن الحسین بن موسی، ملقب به ذوالمجدین و علم الهدی و سید مرتضی از بزرگترین دانشمندان اسلامی است که صیت شهرت او در شرق و غرب عالم طین انداز است. او در سال ۳۵۵ در بغداد چشم به جهان گشود. پدرش ابواحمد، حسین بن موسی بن محمد بن ابراهیم بن موسی علیه السلام ملقب به «الظاهر الاوحد» از رجال نامور قرن چهارم در بغداد بود و نزد آل بویه و عباسیان قدر و منزلتی عظیم داشت و دارای منصب نقابت طالبیین بود و در سال ۴۰۰ درگذشت. مادرش فاطمه دختر حسین بن حسن معروف به ناصر اطروش است که او شیخ طالبیین و عالم و شاعر نامدار و فرمانروای دیلم بود. سید مرتضی نزد دانشمندان بزرگی همچون شیخ مفید (م ۴۱۳) و محمد بن عمران مرزبانی (م ۳۸۴) و دیگران به کسب دانش پرداخت و مراتب فضل و کمال را با استعداد و هوش سرشار خود یکی پس از دیگری پشت سر نهاد. او در فنون مختلف علم و ادب سرآمد و در

جامعیت بین دانشمندان اسلامی کم‌نظیر بود. او فقیهی است که ریاست امامیه پس از شیخ مفید بدو رسید، در علم اصول و فقه سرآمد بود و از اکناف عالم در مسائل مختلف از او استفتاء می‌کردند و او برای هر دیار مسائل مجزاً نگاشته است، مثل مسائل دیلمیه، مسائل طوسیّه، مسائل مصریه، مسائل موصلیّه و غیره.

در علم اصول، مکرر و صاحب‌نظر بود و کتاب الذریعه او، در شمار اولین کتاب‌های جامع اصول فقه امامیه است.

در علم کلام و اصول مناظره، استاد بود و بر مخالفان امامیه دلایلی استوار اقامه می‌کرد. کتاب الشافی او شاهد صادقی بر آگاهی بی‌نظیر او در این فنّ است.

در علم تفسیر قرآن و حدیث، بی‌هما بود و کتاب الامالی او نشانی از ورود او در این علم است.

آگاهی او بر اخبار و اشعار و ادب عربی به گونه‌ای بود که او را از پیشگامان روایان و حفاظ و ادبای عرب به شمار آورده‌اند. او شاعری کم‌نظیر بود و دیوانی بزرگ دارد که شامل بیست هزار بیت گرانقدر است. علاوه بر اینها او استادی و الامقام بود که صدها دانشمند بزرگ از محضر او بهره‌ها برده‌اند، دانشمندانی همچون ابوجعفر محمد بن حسن طوسی (م ۴۶۰) که خود شیخ الطائفه و عالمی بی‌نظیر و بنیان‌گذار حرزّه علمیّه نجف اشرف بود.

سید مرتضی پس از عمری مجاهده و تلاش در راه علم و ایمان، سرانجام در ربیع‌الاول سال ۴۳۶ بدرود حیات گفت و به سرای باقی شتافت.